

Kommun-SES och ungas ANDTS-vanor

Inledning

Tidigare studier baserade på svenska skoldata pekar på att sambanden mellan socioekonomisk status (SES) och ANDTS-vanor (alkohol, narkotika, dopning, tobak/nikotin och spel om pengar) bland unga är komplexa. Ofta undersöks detta via föräldrarnas SES. Syftet med detta kortfakta är att undersöka om det finns ett samband mellan kommuners socioekonomiska status och ANDTS-användning bland unga. Denna kunskap är viktig eftersom socioekonomiska skillnader kan påverka risken för problem kopplade till alkohol, narkotika, dopning, tobak och spel om pengar.

Några tidigare svenska studier bland unga

CAN har i sina skolundersökningar studerat sambandet mellan socioekonomi och användning av ANDTS i Sverige. Bland elever i årskurs 9 är alkoholkonsumtion och att ha provat narkotika vanligare på skolor med hög socioekonomisk sammansättning¹ än på skolor med låg. För tobak gäller det motsatta: rökning och snusning är vanligare på skolor med låg socioekonomisk sammansättning (CAN, Fokusrapport 9, 2020). För årsaktuell användning av anabola androgena steroider (AAS) framkom inga skillnader kopplat till socioekonomisk status¹ bland elever i årskurs 9. I gymnasiets år 2 sågs däremot en skillnad: elever i klasser med högst utbildningsnivå hos föräldrarna använde AAS i mindre utsträckning än elever i klasser med lägst utbildningsnivå hos föräldrarna (Guttormsson, 2024). När det gäller spel om pengar de senaste 12 månaderna tyder tidigare resultat på att det inte finns några skillnader avseende hög utbildning hos föräldrarna eller inte (Svensson & Zetterqvist, 2019).

Berusningsdrickande har kopplats till socioekonomisk status utifrån utbildningsriktning. Bland elever i gymnasiets år 2 är berusningsdrickande vanligare på yrkesprogram än på högskoleförberedande program (Thor m.fl., 2020).

Även för cannabis finns samband med socioekonomisk status, mätt via föräldrars utbildningsnivå. Bland elever i gymnasiets år 2 är ungdomar från familjer med lägre socioekonomisk status mindre benägna att ha provat cannabis, men har en högre risk för frekvent användning (Gripe et al., 2020). I en senare studie baserad på undersökningen Futura01 hade ungdomar till föräldrar med lägre socioekonomisk status lägre risk att ha använt cannabis under de senaste 12 månaderna. För mer frekvent användning fanns däremot inga statistiskt signifikanta samband.

¹ Andel i årskursen med minst en förälder med eftergymnasial utbildning

I undersökningen ingick ungdomar från två mätillfällen, när de var 15–16 år respektive 17–18 år gamla (Karlson m.fl., 2025).

Det är viktigt att notera att socioekonomisk status har mätts på olika sätt i de citerade studierna, till exempel genom föräldrars utbildningsnivå eller skolans socioekonomiska sammansättning.

En internationell översikt

En litteraturöversikt av 46 studier, varav majoriteten från Europa, visar att låg socioekonomisk status hos föräldrar har samband med flera ohälsosamma vanor hos barn och ungdomar i åldern 3–18 år. Det gäller rökning, låg fysisk aktivitet, användning av illegala droger, låg konsumtion av frukt och grönsaker samt en ohälsosam kost. Alkoholkonsumtion är däremot vanligare bland ungdomar vars föräldrar har hög socioekonomisk status (Gautam m.fl., 2023).

Socioekonomisk ranking av Sveriges kommuner

CAN har utifrån offentlig statistik sammanställt en intern databas i syfte att översiktligt kunna beskriva befolkningsrelaterade egenskaper hos Sveriges kommuner. Med databasen som underlag har vi konstruerat en ranking av kommunernas socioekonomiska status utifrån de variabler som tidigare använts för detta ändamål (se Norström, Nilsson & Svensson, 2025):

- **Utbildningsnivå** (andel 25–74-åringar med eftergymnasial utbildning)
- **Inkomst** (medianförvärvsinkomst bland invånare 20 år och äldre)
- **Arbetslöshet** (andel arbetslösa 20–64-åringar)

Utifrån dessa uppgifter har samtliga kommuner tilldelats ett sammanvägt rankingvärde mellan 1 och 290 för perioden 2014–24². Hög utbildnings- och inkomstnivå i kombination med låg arbetslöshet ger hög SES-ranking, och vice versa. Kommunerna har utifrån sitt värde delats in i fem lika stora grupper där grupp 1 utgörs av de 58 kommunerna med högst placering och grupp 5 består av de 58 kommunerna med lägst.

När SES-rankingen relateras till andra egenskaper i CAN:s kommundatabas framgår tydligt att måttet speglar kommuners olika förutsättningar. Ett relevant exempel på detta är att andelen som lämnar grundskolan utan gymnasiebehörighet successivt ökar med sjunkande SES-ranking: Från 10 procent i grupp 1 till 21 procent i grupp 5. Ett annat exempel är att andelen under 18 år som definieras leva i barnfattigdom också uppvisar en tydlig gradient; detta är tre gånger så vanligt i SES-grupp 5 som i grupp 1 (12 respektive 4 %).

Bearbetning av CAN:s nationella skolundersökning

För att analysera sambanden mellan kommun-SES och ungas ANDTS-vanor används data från CAN:s nationella skolundersökning. Den genomförs årligen i årskurs 9 och gymnasiets år 2 (Svensson & Guttormsson (red.), 2025). Eftersom ett flertal kommuner saknar gymnasieskolor begränsas denna analys till elever i nian³.

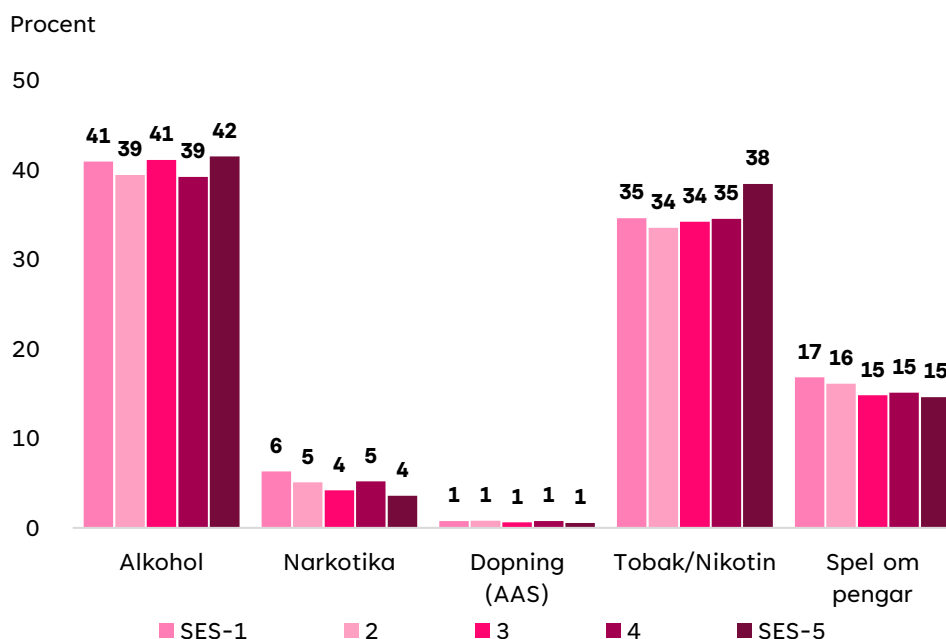
² Att ett genomsnittligt SES-värde för tioårsperioden används i detta kortfakta beror på att så många års skoldata behövs för att uppnå tillräcklig representation av kommuner.

³ Ytterligare skäl att analysera endast niorna är att elever kan gå i gymnasiet i andra kommuner än där de är bosatta. Detta förekommer i betydligt mindre utsträckning för grundskolan (elevernas kommundata avgörs utifrån var deras skola ligger, inte var de bor). Dessutom är det fler ungdomar i kommuner med lägre SES som saknar möjlighet att delta i gymnasieundersökningen (saknar behörighet till nationellt program), vilket kan ha betydelse för ANDTS-resultaten.

Antalet medverkande elever i årskurs 9 är årligen cirka 5 500. För att få ett tillräckligt stort analysunderlag på kommunnivå har skoldata för perioden 2014–24 slagits samman till ett gemensamt analysmaterial.⁴ Eftersom kommunernas befolkningsstorlek genomsnittligt minskar med sjunkande SES-grupptillhörighet blir antalet elever lägre i SES-grupp 5 och högre i SES-grupp 1.⁵

Kommun-SES och ANDTS-vanor

Av figur 1 framgår i vilken utsträckning elever i nian rapporterat årsaktuell användning av ANDTS i de 5 olika SES-grupperna. Skillnaderna mellan grupperna är överlag små. Förekomst av narkotika och spel om pengar tenderar att vara något vanligare i kommuner med högre SES-position (SES-grupp 1) jämfört med SES-grupp 5. Användning av tobaks- och nikotinprodukter uppvisade ett motsatt mönster. Även om skillnaderna är statistiskt signifikanta⁶ handlar det dock endast om 2–3 procentenheter mellan den högsta och lägsta gruppen och det finns inga större gradienter att tala om.

Figur 1. Andelen elever i årskurs 9 som använt ANDTS under de senaste 12 månaderna, efter SES-grupp. Genomsnitt 2014–2024.

I inledningen framkom att SES-mönstren för narkotika kan vara annorlunda om tillfällig respektive högfrekvent användning undersöktes. För att undersöka om resultaten för niorna i denna analys skiljer sig åt på motsvarande sätt, alltså när mera allvarligare former av ANDTS-användning istället undersöks, så har följande fem mått identifierats för att spegla detta:

- **Alkohol:** Intensivkonsumtion, det vill säga druckit motsvarande minst en flaska vin vid ett och samma tillfälle, under de senaste 30 dagarna.
- **Narkotika:** Använt 10 gånger eller mer.

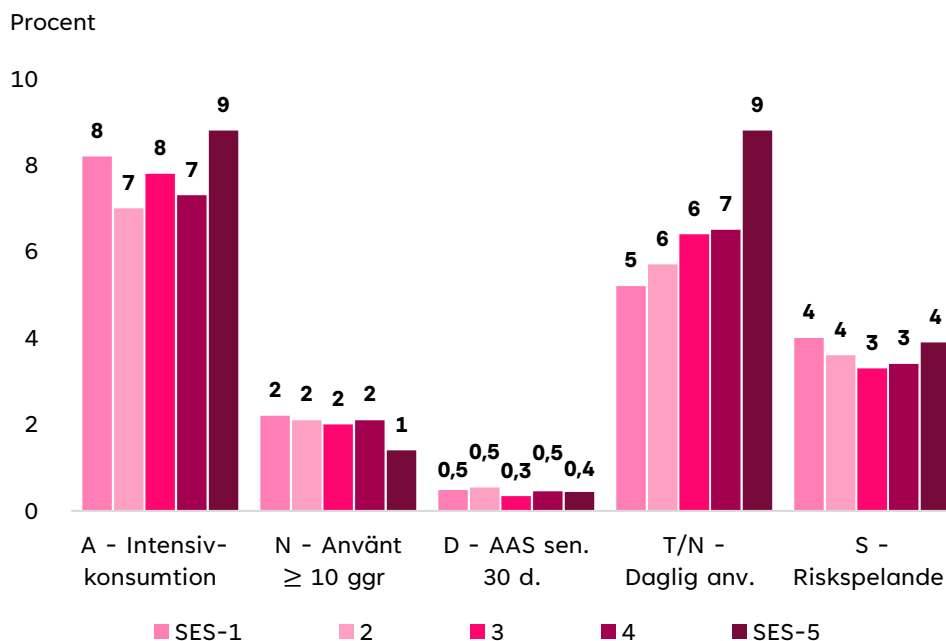
⁴ Detta ger ett underlag om 56 328 elever med 96 procent av Sveriges kommuner representerade.

⁵ Elevantal i SES-grupperna: 1 (17 809), 2 (17 000), 3 (9 851), 4 (7 812) och 5 (3 856). Fördelningen speglar kommungruppernas invånarantal.

⁶ Signifikant på enprocentsnivån och testat med binär logistisk regression där hänsyn tagits till att eleverna är klustrade i skolklasser.

- **Dopning:** Använt anabola androgena steroider (AAS) under de senaste 30 dagarna.
- **Tobak/nikotin:** Daglig användning av cigaretter, vejps och/eller snus.
- **Spel om pengar:** Riskspelande⁷ under de senaste 12 månaderna.

Av figur 2 framgår att skillnaderna mellan SES-grupperna fortfarande är små. Mönstren för narkotika respektive tobak/nikotin⁸ förblir desamma som tidigare. Signifikant fler i SES-grupp 5 än i SES-grupp 1 var dagliga tobak-/nikotinanvändare (9 jämfört med 5 %). Att ha använt narkotika 10 gånger eller mer var signifikant mindre vanligt i SES-grupp 5 jämfört med SES-grupp 1 (1,4 jämfört med 2,2 %). För spel om pengar finns inte längre någon skillnad mellan SES-grupp 1 och 5, istället kan en svagt U-formad fördelning skönjas.

Figur 2. Andelen elever i årskurs 9 som uppgett allvarligare former av ANDTS-användning, efter SES-grupp. Genomsnitt 2014–2024.

Avslutande kommentarer

Det framkom vissa skillnader i ungas ANDTS-vanor mellan SES-grupper baserat på kommuntillhörighet. De största skillnaderna gällde tobak/nikotinanvändning, som var mest förekommande bland elever i kommuner med den lägsta SES-rankingen. Detta är i linje med tidigare fynd, samtidigt som jämförelser med andra studier inte är helt enkla då SES-definitioner, åldersgrupper och utfallsmått skiljer sig åt. Två uppenbara styrkor med denna studie är att alla fem ANDTS-beteendena analyserats gemensamt, liksom att materialet är så pass stort att i princip samtliga svenska kommuner ingår i analysunderlaget⁹. En potentiell nackdel är att tioårsmedelvärden har använts för att få ett tillräckligt stort analysunderlag, vilket kan dölja förändringar som skett över tid.

Denna typ av analyser ger samband på aggregerad och inte individuell nivå. Det innebär att SES-måttet inte är kopplat till enskilda elever utan är kopplat till

⁷ Se Svensson och Guttormsson (red.), (2025) för definition av riskspelande.

⁸ Gäller även enskilt för såväl cigaretter, snus som vejps.

⁹ Att år 2025 ej medtagits beror på att data om medianinkomster ej var tillgängliga vid publiceringstillfället.

vilken kommun de går i skola. Samtidigt bedöms kommun-SES-måttet som lo-vande för framtida analyser. Exempelvis finns möjlighet att kontrollera ANDTS-resultaten med avseende på kommuners befolkningsstorlek, invånarnas hälsosta-tus eller omfattning av preventionsarbetet i kommunen (med hjälp av CAN:s pre-ventionsindex). Utöver detta kan också metodstudier göras där olika SES-mått jämförs för skoleleverna (kommun-SES, skol-SES, självrapporterad utbildning hos föräldrarna, för att se hur detta påverkar utfallsmåtten.

Generellt om CAN:s nationella skolundersökning

CAN:s nationella skolundersökning genomförs årligen i årskurs 9 och gymnasi-ets år 2 (Svensson & Guttormsson (red.), 2025). Studien genomförs med en digital enkät som besvaras klassvis under skrivningsliknande former. Urvalet för års-kurs 9 består årligen av 350 klasser från olika skolor spridda över landet, vilket ger underlag för riksrepresentativa resultat. Under perioden 2014–24 uppgick klassbortfallet i nian i genomsnitt till 19 procent, och elevbortfallet på grund av frånvaro vid undersökningstillfället till 18 procent.

Referenser

Gautam, N., Dessie, G., Rahman, M. M., & Khanam, R. (2023). Socioeconomic sta-tus and health behavior in children and adolescents: A systematic literature re-view. *Frontiers in Public Health*, *11*, 1228632.

<https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1228632>

Gripe, I., Danielsson, A.-K., Karlsson, P., Raninen, J., & Ramstedt, M. (2021). Are the well-off youth in Sweden more likely to use cannabis? *Drug and Alcohol Re-view*, *40*, 126–134. <https://doi.org/10.1111/dar.13139>

Guttormsson, U. (2024). *Dopningsutvecklingen i Sverige 2024* (Rapport 227). Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN).

Karlsson, P., Ekendahl, M., Gripe, I., & Raninen, J. (2025). Socioeconomic status and adolescent cannabis use: A Swedish cohort study. *Journal of Cannabis Re-search*, *7*, 67. <https://doi.org/10.1186/s42238-025-00334-3>

Norström, T., Nilsson, T., & Svensson, J. (2025). More pubs—More problems? A longitudinal analysis of Swedish panel data. *Drug and Alcohol Review*, *44*(2), 471–479. <https://doi.org/10.1111/dar.13981>

Svensson, J., & Guttormsson, U. (red.). (2025). *CAN nationella skolundersökning 2025* (Rapport 239). Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN).

Svensson, J., & Zetterqvist, M. (2019). *Spel om pengar bland unga* (Fokusrapport 03). Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN).

Thor, S., Karlsson, P., Landberg, J., & Raninen, J. (2019). Social inequalities in harmful drinking and alcohol-related problems among Swedish adolescents. *Alco-hol and Alcoholism*, *54*(5), 532–539. <https://doi.org/10.1093/alcalc/agz044>

Zetterqvist, M., & Gripe, I. (2020). *Jämlika vanor? Skolans socioekonomiska sam-mansättning och skillnader i användandet av alkohol, narkotika och tobak i års-kurs 9* (Fokusrapport 09). Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN).

Citera gärna som: Guttormsson U & Nilsson T (2026). *Kommun-SES och ungas ANDTS-vanor*. Kortfakta 10. Stockholm: CAN – Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Författare Ulf Guttormsson & Tony Nilsson
Publicerat 2026-06-09
ISBN 978-91-7278-390-4
URN urn:nbn:se:can-2026-7

C.A.N

CAN är Sveriges ledande kunskapscentrum med uppdrag att undersöka, analysera och sprida kunskap om användningen av alkohol, narkotika, dopning, tobak och spel om pengar.

Vår vision är ett samhälle där människor inte far illa av skadligt bruk och beroende. Vi arbetar för ökad kunskap och vill bidra till välgrundade beslut.

Använd kunskapen!

CAN – Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning | www.can.se